

ТОВАРИСТВА БДЖОЛЯРІВ ЯК ВИД АГРОПРОСВІТНИЦЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНИ (кінець XIX – початок XX ст.)

***Анотація.** Добровільні товариства бджолярів розглядаються одночасно як один із видів громадської статутної ініціативи в аграрній сфері та як складова загальноукраїнського організаційного руху кінця XIX – початку XX ст. Наявність громадських об'єднань та їхня активна діяльність визнаються критерієм громадянського суспільства, ознаки формування якого зафіксовані в Російській імперії на початку XX ст., й відповідно в Україні. Звернена увага на відсутність в сучасній українській історіографії досліджень, які були б присвячені українським статутним пасічним об'єднанням дорадянського періоду.*

***Ключові слова:** громадська організація, сільськогосподарське товариство, товариство бджолярів, сільський громадський рух.*

Постановка проблеми. «У нас, на Україні, до всякого гуртування пасічники беруться без вагань і є щирими товаришами і в потребительських, і в позичкових, і в хліборобських гуртках селянських» [1], – так у 1910 р. характеризувався громадський статутний рух бджолярів, витоки якого розпочинаються у XIX ст. Актуальність теми зумовлена об'єктивним дослідженням одного із проявів сільської статутної ініціативи – товариств бджолярів.

Мета. На тлі загальної інформації про історію та діяльність товариств бджолярів в Україні в кінці XIX – початку XX ст. маємо намір виявити статутні осередки, які функціонували в Україні, і зокрема в межах Лівобережжя, з метою подальшого врахування їх у системі сільських агропросвітницьких організацій, які в свою чергу є складовою загального спектру громадських об'єднань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема статутного руху в середовищі українських бджолярів, який оформлювався в умовах соціально-економічних реформ Російської імперії в кінці XIX – на початку XX ст. в сучасній українській історіографії, практично не висвітлена. Частково її вивчав Г. Бондарчук, який у своїй дисертації дослідив етапи зародження, становлення та розвитку бджільництва від найдавніших часів до сьогодення. Зокрема він відобразив еволюційний шлях становлення і розвитку науково-організаційних основ бджільничої галузі, розкрив у ретроспективі системи і методи ведення бджільництва, здобутки окремих установ і відомих вчених [2]. Низка сучасних істориків, які досліджують теми історії українського селянства, розвитку сільськогосподарського знання та становлення сільськогосподарської науки, взаємовідносин земств із сільським активом, лише фрагментарно згадують про існування товариств бджолярів, жодним чином не виділяючи їх як окремий вид сільськогосподарських товариств.

Виклад основного матеріалу. За інформацією українського дослідника В. Малюги, у 1828 р. у с. Митченки Чернігівської губернії, за підтримки військового губернатора кн. М. Рєпніна, гр. М. Мордвінова та Д. Кочубея була офіційно відкрита перша в Європі школа бджолярства [3, 22]. Дійсно, у зазначеному селі 1775 р. народився П. Прокопович – основоположник раціонального бджільництва, розробник першого у світі розбірного рамкового вулика та ініціатор виокремлення рамки в самостійну частину бджолиного житла. Саме рамка конструкції П. Прокоповича є основним інструментом у діяльності сучасних пасічників. Саме українському розробникові належить ініціатива організації комплексного навчання основ бджільництва.

Перше добровільне товариство бджолярів у Російській імперії виникло у Новгороді у 1880 р. Воно створило свій музей, започаткувало друк періодичного видання «Записки Новгородского общества пчеловодов». У 1882 р. у Москві з ініціативи академіка О. Бутлерова було створене відділення бджільництва при Російському товаристві акліматизації тварин та рослин. Статутне оформлення першого загальноукраїнського громадського товариства бджолярів відбулося у 1887 р., коли при Київському товаристві сільського господарства і сільськогосподарської промисловості, на пропозицію українського бджоляра О. Андріяшева, був створений спеціалізований відділ. Його успішна діяльність спричинила реєстрацію 1.11.1896 р. Південноросійського товариства бджолярів [4]. У наступному році розглядалася пропозиція щодо реєстрації спілки бджолярів та шовківників [5].

Нагадаємо, що організаційне оформлення бджолярів Російської імперії як окремого Товариства відбулося 3.03.1891 р., після підписання статуту «Російського товариства бджолярів», мета діяльності якого полягала у сприянні розповсюдженню правильного бджільництва та розширення ринку збуту продуктів бджільництва.

Встановлено, що на початку ХХ ст. в російських губерніях України діяла низка спеціалізованих бджолярських товариств, як то згадане вище Південноросійське товариство бджолярів, Київське центральне товариство бджолярів, Полтавське губернське товариство бджолярів, Канівське товариство бджолярів, Катеринославське товариство бджолярів, Харківське товариство бджолярів та шанувальників бджолярства (2-й відділ Південноросійського товариства акліматизації) та інші.

Товариства бджільництва ініціювалися з метою об'єднання бджолярів відповідного повіту в рамках однієї організації для спільних дій щодо розвитку бджільництва як допоміжної галузі сільського господарства. Методи і принципи діяльності були подібними до агропросвітницьких сільськогосподарських товариств – популяризація теоретичних і практичних знань через організацію публічних виступів, друк власних видань, заснування бібліотек, музеїв, навчальних закладів, виставок, складів тощо. Юридичні основи функціонування відповідали чинному законодавству.

У окремих товариствах зафіксовано розгалуження внутрішньої структури. Так, наприклад, 7.09.1913 р. був зареєстрований «Статут» Спілки бджолярів при Комітеті бджолярів Товариства сільського господарства Південної Росії [6]. У цей же період, а саме у 1913 р., у Києві відбувся вже сьомий загальноросійський з'їзд бджолярів під егідою Київського товариства шанувальників природи, у Житомирі – перший з'їзд бджолярів Волині, у Полтаві – перший з'їзд бджолярів Полтавщини, на які приїжджали делегати від багатьох міст та сіл України [7].

У межах двох лівобережних губерній України – Полтавській та Чернігівській, які характеризувалися найбільшими кількісними показниками у статутному агропросвітницькому русі, до 1917 р. свою діяльність налагодили губернське Полтавське, повітові Кременчуцьке, Лохвицьке, Мглинське, Гадяцьке, Переяславське, Лубенське, Сосницьке та інші товариства бджолярів [8]. Серед сільських пасічних товариств відомо про роботу Подільського товариства бджільництва (с. Поділки) Прилуцького повіту Полтавської губернії [9, 1].

Відзначимо ініціативу Зіньківського відділу Полтавського товариства сільського господарства, який у 1911 р. організував у с. Бобрівнику навчальні курси з основ бджільництва та навчально-показову пасіку [10]. Відомо, що у 1914 р. Михайлівське сільськогосподарське товариство Кременчуцького повіту заснувало подібну показову пасіку. Не зважаючи на те, що у перший період своєї діяльності «пасіка не надала прибутку», сама ідея її організації та наочна популяризація праці бджоляра принесли свої результати – «пасіка слугує наочним прикладом для місцевих господарів, з яких уже чимало придбали собі рамкові вулики та бджіл» [11, 29].

13 листопада 1914 р. був зареєстрований «Статут» Відділу бджільництва при Хорольському товаристві сільського господарства [12], діяльність якого успішно продовжувалась у наступні роки. Відділ регулярно проводив свої засідання, на яких обговорювалися питання необхідного об'єднання усіх бджолярів повіту та можливої допомоги щодо поширення бджолярства як допоміжного виду господарювання [13]. У серпні 1916 р. Відділ, зважаючи на несприятливі погодні умови та можливість загибелі великої кількості бджіл від відсутності їхньої кормової бази, звернувся до Хорольської повітової земської управи з проханням виділити 1000 пудів цукру на підтримку бджолярів повіту [14].

При безумовно позитивній ідеї пасічних статутних громадських об'єднань, результатів та наслідків їхньої діяльності, остання, безперечно, залежала від індивідуальної мотивації кожного члена товариства, і насамперед – від його керівників. Серед переважаючої кількості позитивних відгуків були і негативні. Так, частина членів Товариства бджолярів м-ка Воронеж Глухівського повіту Чернігівської губернії, у 1910 р. звернулася до Департаменту землеробства з проханням юридично припинити діяльність їхнього об'єднання, через невдалі дії керівництва – «щоб їхнє пасішницьке товариство було скасоване, бо воно шкідливе для тамошнього пасічництва з-за своїх розпорядників» [15].

Інформаційну підтримку українським бджолярам забезпечувала преса, яка була представлена «Ежегодником пчеловодства», «Листком пчеловодства», «Пчеловодным миром», «Українським бджільництвом» та іншими виданнями.

Основна теза, яка звучала на шпальтах видань, зводилась до наступного: «Гарна і світла справа бджільництво! Пора розумно взятися за цю справу і постаратися повчитися правильному догляду за бджолою, яка навіть за теперішніх убогих хабарів зможе і себе прогдувати, і хазяїну дати гарний прибуток» [16, 95].

Часопис «Українське бджільництво» у 1908 р. друкувався у С.-Петербурзі, з 1911 р. – у Києві як відділ при журналі «Рілля». На сторінках видання друкувалися матеріали з природознавства, про особливості життя бджіл, догляду за ними, фаховий інструментарій тощо. У розрізі нашого дослідження інтерес становлять матеріали про діяльність товариств бджолярів та сільськогосподарських товариств, які розміщувались у рубриці «З діяльності пасічних товариств».

З 1911 по 1917 рр. в Україні було відсутнє друковане видання, цілком присвячене питанням бджільництва. І лише у вересні 1917 р. постало нове «Українське пасішництво». Редакція зберегла рубрику «По пасішницьких товариствах», зміст якої становить для нас безпосередній інтерес. В одному із номерів поданий список із 18 товариств бджолярів, діяльність яких була зафіксована в Україні. Лейтмотив видання полягав у необхідності господарям, і насамперед селянам, гуртуватися у спеціалізовані товариства, які, у свою чергу, повинні були скласти всеукраїнську спілку. «Сама робота пасішницька, сама «Божа муха» привчає людей до спілки та до товариства, виразно вказує людині, яким шляхом їй потрібно простувати аби вибитись до кращого. Дрібна і велика, проста і разом з тим мудра робота бджоли як найкраще підтверджує, що громада – це великий і розумний чоловік» [17] – цей вислів сміливо можна зарахувати до гасла, під яким відбувався увесь статутний рух українських пасічників.

Серед повітових земств Полтавської губернії, якими були зроблені певні кроки, хоч і не завжди поступові, щодо організації бджолярів повіту у статутну організацію, було Золотоніське земство Полтавської губернії. Так, у 1878 р. на пропозицію Вільного економічного товариства (С.Пб.) про призначення земських стипендій для навчання у школах бджолярства, Золотоніське земство із середовища гласних обрало спеціальну бджільничу комісію. На одному з її засідань гласним М. Богацьким «було висловлено низку пропозицій, які стосувалися організації з'їзду бджолярів, дозволу варити мед без акцизів тощо» [18, 48]. У 1902 р. до голови Золотоніських повітових земських зборів надійшло клопотання від Південноросійського товариства бджолярів про відкриття у Києві практичної школи бджолярства та з проханням призначити хоча б одну земську стипендію на навчання. Збори прийняли рішення «про невизнання потреби у фінансуванні стипендії у київській школі бджолярства» [19, 30]. У 1904 р. на пропозицію Полтавської губернської управи «організувати за губернський кошт штат роз'їздних інструкторів-бджолярів, які б мали спеціальне професійне приладдя з метою організації зразкових пасік», Золотоніські земські збори відповіли теж відмовою. Разом з тим виділили 400 руб. для організації складу бджолярського реманенту у Полтаві та 300 руб. на відрядження земського інструктора із бджолярства [20, 41]. У 1906 р. Золотоніські земські збори, на прохання Російського товариства бджолярів та інструктора з бджолярства у Полтавській губернії, знову ж таки відмовилися фінансувати відрядження народних учителів на курси бджолярів до Петербургу та організацію аналогічних курсів у Золотоніському повіті, посилаючись на брак коштів [21, 30]. А у 1912 р. Золотоніське сільськогосподарське товариство вже закликала бджолярів Золотоніського повіту вступати до лав майбутнього Золотоніського відділу Російського товариства бджолярів. На заклик надійшла відповідь від одного з активних дописувачів часопису «Вестника Золотоношского сельскохозяйственного общества», громадсько-політичного діяча С. Шелухіна про необхідність створення не Відділу загальноросійського товариства, а власного «Українського товариства бджолярів» [22, 3].

Врешті-решт, у 1914 р. для організації та фінансової підтримки у початковий період діяльності «Золотоніського товариства бджолярів», Золотоніські земські збори клопотали про виділення грошової допомоги у Департаменту землеробства та у Полтавського губернського земства. Із замовлених 3400 руб. Департамент виділив 400 руб., з яких 200 руб. рекомендувалося спрямувати на підтримку Товариства бджолярів, 80 руб. – на придбання спеціального обладнання та медоносних рослин, 120 руб. – на організацію показової пасіки. Полтавські губернські збори виділили лише 100 руб. на підтримку Товариства. У підсумку робота Золотоніського земського інструктора з бджолярства опинилася без

урядової та губернської фінансової підтримки, його діяльність знову ж таки фінансувало Золотоношське земство, виділяючи щороку 1200 руб.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вищевикладений матеріал, наголосимо, що українські громадські товариства бджолярів, виникнення та діяльність яких вперше зафіксована в кінці XIX – на початку XX ст., розглядаються нами як одна із форм громадської агропросвітницької діяльності. Спеціалізовані часописи є важливим інформативним джерелом щодо розуміння історії громадських об'єднань. Разом з тим ми усвідомлюємо, що для реконструкції такої історії та її аналізу необхідно залучати й інші види джерел. Опубліковані матеріали на сторінках часописів лише частково забезпечують наші знання, а відповідно і розуміння становища (у якісному та кількісному вимірах) сільськогосподарських товариств, і зокрема товариств бджолярів, які діяли до 1917 р. у загальній мережі українських громадських об'єднань. Перспективним вбачається відтворення усєї мережі українських сільськогосподарських товариств.

Список використаної літератури

1. Силенко А. Про пасічніцькі артілі / А. Силенко // Українське бджільництво. – 1910. – № 9. – С. 83–84.
2. Бондарчук Г. Л. Становлення та розвиток бджільництва в Україні : автореф. дис. ... канд. с.-г. наук : 06.04.01 / Г. Л. Бондарчук. – К., 2001. – 17 с.
3. Малюга В. В. Становлення і розвиток мережі сільськогосподарських освітніх закладів Чернігівщини (друга половина XIX – початок XX ст.) / В. В. Малюга // Вісник аграрної історії. – 2013. – Вип. 6–7. – С. 22–32.
4. Устав Южно-Русского общества пчеловодства. – К., 1897. – 12 с.
5. Проект устава Киевского товарищества пчеловодов и шелководов. – К., 1898. – 16 с.
6. Устав Товарищества пчеловодов при Комитете пчеловодства Общества сельского хозяйства Южной России. – О., 1913. – 16 с.
7. Известия VII Всероссийского съезда пчеловодов, созываемого Киевским обществом любителей природы с 1 по 7 сентября 1913 г. в г. Киеве. – К., 1913. – 136 с.; Постановления Первого съезда пчеловодов Вольнской губернии, созванного в г. Житомире губернским земством. – Житомир, 1914. – 14 с.; Труды 1-го съезда пчеловодов Полтавской губернии и лиц, интересующихся пчеловодством. – Полтава, 1913. – 55 с.
8. В Лохвицком комитете пчеловодов // Хлибороб. – Х., 1915. – № 3. – С. 142; [Мглинское общество пчеловодов] // Хуторянин. – 1915. – № 4. – С. 193; Устав Переяславского общества пчеловодства, Полтавской губернии: утв. 6.04.1912. – Переяслав, 1912. – 12 с.; Смета Полтавского губернского земства по экономическим и сельскохозяйственным мероприятиям на 1916 год // Полтавские агрономические известия. – 1916. – № 2. – С. 19; Центральный державный исторический архив Украины, м. Київ, ф. 1439, оп. 1, спр. 1758, арк. 270.
9. Зенченко Т. В. Малорайонные сельскохозяйственные общества Полтавской губернии / Т. В. Зенченко. – Полтава, 1914. – 318 с.
10. М. К. [Без назви] / М. К. // Українське бджільництво. – 1910. – № 10–11. – С. 103.
11. Тиняков И. Краткий очерк жизни Михайловского сельскохозяйственного общества / И. Тиняков // Константиноградские сельскохозяйственные известия. – 1916. – № 21 (1.11). – С. 28–30.
12. Устав Отдела пчеловодства при Хорольском обществе сельского хозяйства: [Утв. 13 ноября 1914 г.] // Вестник Хорольского общества сельского хозяйства (ВХОСХ). – 1914. – № 23. – С. 11–16; № 25. – С. 3–8.
13. Протокол общего собрания Отдела пчеловодства при Хорольском обществе сельского хозяйства 27 марта 1915 г. // ВХОСХ. – 1915. – № 7. – С. 18–19.
14. Общее собрание отдела Пчеловодства Хорольского общества сельского хозяйства // ВХОСХ. – 1916. – № 16. – С. 16.
15. [Про бджолярське товариство] // Українське бджільництво. – 1910. – Ч. 10–11. – С. 93.
16. Волобуева А. Формування преси Києва (1835–1918) / А. Волобуева, Н. Сидоренко. – К., 2011. – 207 с.
17. Силенко А. Про пасічніцькі артілі / А. Силенко // Українське бджільництво. – 1910. – № 9. – С. 83–84.
18. Краткий отчет экономических мероприятий земств 23 губерний России (1865–1892 гг.). – Полтава, 1894. – 247 с.
19. Журнал Золотоношского уездного земского собрания XXXVIII очередной сессии, заседания 27 сентября 1902 года. – Золотоноша, 1903. – 280 с.
20. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1904 г. – Золотоноша, 1905. – 133 с.
21. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1906 г. – Золотоноша, 1907. – 145 с.
22. Шелухин С. [Без назви] / С. Шелухин // Вестник Золотоношского общества сельского хозяйства. – 1912. – № 33. – С. 2–4.

Одержано редакцією 02.02.2015

Прийнято до публікації 13.02.2015

Аннотація. Сылка О.З. *Общества пчеловодов как вид агропросветительских объединений Украины (конец XIX – начало XX вв.). Добровольные общества пчеловодов рассматрива-*

ються одночасно як один из видів общественной уставной инициативы в аграрной сфере и как составная общеукраинского общественного движения в конце XIX – начале XX в. Факт существования и их активная деятельность признаются характеристикой гражданского общества, признаки которого зафиксированы в начале XX в. в России, и соответственно в Украине. Обращено внимание на отсутствие в современной украинской историографии исследований, тематика которых была бы посвящена украинским уставным пчеловодным организациям досоветского периода.

Ключевые слова: общественная организация, сельскохозяйственное общество, общество пчеловодов, сельское общественное движение.

Summary. *Sylka O. Z. Beekeepers Society as a kind of the agroeducational organizations of Ukraine (the end of XIX – the beginning of XX centuries).* The article deals with the voluntary associations of beekeepers that are considered as one of the types of the statutory social initiative in agriculture and as a part of the all organizational movement in Ukraine of the late XIX – early XX centuries. The presence of the NGOs and their activity recognized as a sign of the civil society, the formation features of which recorded in the Russian Empire in the early twentieth century, including Ukraine. The bulk of the information sources contained in Russian and two Ukrainian-language pre-revolutionary publications, topics and contents of which were fully devoted to the beekeeping development and its popularization as an auxiliary line of industry. The stress laid on the lack of the modern Ukrainian historiography researches, that would be devoted to the Ukrainian statutory beekeeping associations of the pre-Soviet period. Published content on the pages publications only partially provide our knowledge and therefore understanding of the situation in both qualitative and quantitative dimensions agricultural societies, particularly societies beekeepers, which operated until 1917 in the network of Ukrainian public associations. Perspective plays across the network of Ukrainian agricultural societies.

Key words: NGO, agricultural society, beekeepers society, rural social movement.

УДК 94(477.6)«1914/1917»:622

Л. І. Синявська

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАЦІВНИКАМИ ПІДПРИЄМСТВ КАМ'ЯНОВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ СХОДУ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. *Висвітлено умови в яких перебували працівники кам'яновугільної промисловості Сходу України впродовж 1914–1917 рр. та обставини, що визначали умови закріплення робітників у краї. Показано, які чинники впливали на зниження рівня професійної підготовки працівників кам'яновугільної промисловості впродовж Першої світової війни.*

Ключові слова: кам'яновугільна промисловість, робітники, Схід України, Перша світова війна, шахтарі.

Постановка проблеми. Перша світова війна виявилася більш тривалою, аніж прогнозувалося до її початку, і продемонструвала надзвичайну важливість виробничих потужностей та забезпечення безперервної роботи промислових підприємств. Початок війни суттєво вплинув на організацію гірничо-видобувного виробництва. Вугілля розглядалося як стратегічна сировина і паливо, обсяги видобутку якого істотно впливають на процеси, пов'язані із організацією бойових дій та налагодженням виробництва військової продукції. Проведена мобілізація ще більше загострила проблему забезпечення промисловості кваліфікованими кадрами [6, 19] та робітниками. Ця проблематика у загальноросійському контексті досліджувалася у роботах К. Шаццлло, Б. Авілова, Ю. Афоніна, С. Белова, Д. Боголепова, П. Волобуєва, Б. Дубенцова, А. Боханова, О. Шляхова, П. Фоміна, П. Сорочкіна. Але українських контекст проблеми в основному залишився поза увагою авторів.

Мета полягає у висвітленні умов у яких перебували працівники кам'яновугільної промисловості Сходу України впродовж 1914–1917 рр.

Виклад основного матеріалу. Видобуток мінерального вугілля на гірничо-видобувних підприємствах Сходу України на початку Першої світової війни здійснювався в умовах широкого використання ручної праці і залучення найманої робочої сили. Шахтарська праця у той час значною мірою асоціювалася із сезонною, коли селяни ставали до роботи на шахтах для забезпечення власних економічних потреб, а потім поверталися до подальшої роботи у сільському господарстві. Додаткові заробітки під час видобутку вугілля при-